

Щеглюк С.Д.
кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник відділу територіальних суспільних систем
і просторового розвитку
Інституту регіональних досліджень Національної академії наук України
м. Львів, Україна

МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МЕТРОПОЛІЙ: СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПОНЯТІЙНО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ

Анотація: Систематизовано основні наукові підходи до визначення понять «метрополія», «метрополійний простір», «метрополійний ареал», визначено спільні та відмінні риси між агломераціями та метрополіями. Висвітлено особливості розвитку агломерацій Львівської області. Обґрунтовано напрями досліджень регіональних метрополій Західного регіону України.

Аннотация: Систематизированы основные научные подходы к определению понятий «метрополия», «метрополійное пространство», «метрополійный ареал», определены общие и отличительные черты между агломерациями и метрополіями. Раскрыты особенности развития агломераций Львовской области. Обоснованы направления исследований региональных метрополій Западного региона Украины.

Summary: The basic scientific approaches to definition of «metropolitan», «metropolitan space», «metropolitan area» are systematized. The differences and similarities between agglomerations and metropolitan are defined. The features of the development of agglomerations of L'viv region displayed. The directions of development of regional metropolises Western region of Ukraine are proved.

Постановка проблеми. Особливості формування і розвиток метрополій є результатом поглиблення процесів урбанізації, тому вони завжди перебувають в центрі уваги вчених різних галузей знань. У вітчизняній науковій літературі частіше зустрічаються терміни та поняття, пов'язані із метрополіями: метрополійні функції, метрополійний простір, метрополійний регіон (ареал), метрополітарне середовище та ін., що зумовлює необхідність впорядкування понятійно-термінологічних засад дослідження метрополій.

В Україні вкрай важливо активізувати дослідження розвитку міст, насамперед тих, які володіють метрополійними функціями, оскільки саме вони є унікальними ядрами науково-технічного прогресу, вогнищами дифузії територіально-структурних процесів як в центрах таких метрополійних ареалів, так і в їх периферійних зонах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Містобудівні проблеми розвитку метрополійних міст висвітлені у працях В. Дубини, Т. Мазур, П. Крупи, Ю. Палехи, географічні та екологічні особливості функціонування – в працях М. Назарука, О. Денисенко, соціально-економічні – В. Орловської, У. Садової, З. Сіройча, Ю. Стадницького, Г. Стеблій, Л. Шевчук та ін. Серед вітчизняних вчених вітчизняних вчених, які вивчали обласні центри як середовище життєдіяльності населення всього регіону, слід назвати праці О. Бойко-Бойчука, М. Долішнього, В. Ковтуна, В. Нудельмана, В. Онікієнка, Є. Пітюренка, А. Степаненка та ін.

Просторовий аспект у життєдіяльності метрополійного міста виділяли у свої працях такі зарубіжні науковці: О. Дружинін, Р. Ледрі, Ч. Еданс, Р. Флоріда, Е. Глезер, Е. Соїя та ін.

Актуальність дослідження розвитку обласних центрів Західного регіону України (серед яких Івано-Франківськ, Львів, Луцьк, Рівне, Тернопіль, Ужгород, Чернівці), посилюється у зв'язку із процесом формування нових функцій таких міст, появи нових міських видів економічної діяльності, які постійно змінюються, надаючи таким містам метрополійних функцій, тим самим приваблюючи до себе нові ресурси (людські, фінансові, матеріальні тощо). Необхідність такого дослідження зумовлена також тим, що процес метрополізації (формування метрополій) у державах Європейського Союзу, які межують із областями Західного регіону України (Польщі, Словаччини, Угорщини та ін.) краще розвинений та підтримується просторовою політикою ЄС.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Разом з тим низка питань, пов'язаних із просторовим розвитком обласних центрів Західного регіону, плануванням їх життєдіяльності, формуванням метрополійних функцій залишаються дискусійними і вимагають поглибленого вивчення.

Виклад основного матеріалу. Так, у Польщі сформовано 12 метрополій [1], розвиток яких передбачає утворення «метрополітарного простору» як нової адміністративно-територіальної одиниці та загострення конкуренції серед великих міст, які розташовані у сусідніх державах за нові людські ресурси (туристів, студентів вищих навчальних закладів, кваліфікованої робочої сили та ін.).

Слід відмітити нормативно-правові акти прийняті в ЄС протягом 2007-2012 рр., які є частково удосконаленням існуючих і доповненням новим змістом, новою філософією управління: «Європейська хартія міст – II: Маніфест нової урбаністики» безпосередньо стосуються проблематики розвитку метрополій. Окрім того, слід зазначити, що Об'єднання великих європейських міст *Eurocities* включає 140 великих міст 36 держав ЄС, місією якого є розробка європейської міської політики [2].

Містам-метрополіям та метрополійним ареалам відведена центральна роль у формуванні соціального й економічного розвитку людства. Підвищення ролі великих міст в регіональній економіці зумовлено активізацією процесів глобалізації, регіоналізації й глокалізації. Це спостерігається на прикладі великих міст, міських агломерацій та, передусім, метрополій як вищої форми просторової організації населення. Незважаючи на відмінність поглядів на тлумачення даного терміну, ми визначаємо що велике місто, метрополія є поняттями історичними.

Первинне тлумачення поняття «метрополія» (походить з грецької *μητροπολιτης* від *μητρο* – мати + *πολιτης* – місто, букв. «материнське місто») розглядало її як: 1) місто-державу, яке заснувало свої поселення (колонії) на інших землях; 2) державу, що володіє загарбаними нею колоніями (зазвичай, заморськими) [3]. Пізніше цей термін набув нового змісту: під «метрополією» розуміють велике місто, економічний і культурний центр агломерації, іноді синонімом слова «столиця», функції яких виходять за їх адміністративні межі.

Центральне значення теоретико-методологічних засад дослідження проблематики розвитку метрополій займає понятійно-термінологічний апарат, до якого входять основні поняття та категорії регіоналістики, що характеризують форми міського розселення, особливості просторового розвитку міст та їх прилеглих територій, які процеси еволюції наповнюються новим змістом і термінами.

З огляду на довільну інтерпретацію визначень та недосконалий переклад іноземних досліджень існує об'єктивна необхідність систематизувати низку понять, які використовуються при вивченні метрополій різними науками (соціологією, урбаністикою, економічною географією, містобудуванням) та виокремити економічний підхід до їх трактування.

Метою публікації є впорядкування основних понять та термінів, які вживаються при дослідженні метрополій: метрополія, метрополіс, метрополізація, метрополійний ареал, метрополійне середовище, метрополійні функції тощо, з метою їх уніфікації та коректного використання у наукових розвідках.

Як зазначає О. Дружинін, протягом останнього часу у науковій економіко-географічній літературі відбувається ототожнення метрополізації з урбанізацією (причому метрополізація розглядається як її морфологічний різновид) та з її головними характеристиками – поляризацією й агломерацією [4, с.55].

Отже, сучасне розуміння змісту поняття «метрополія» зводиться до історично сформованих навколо великих міст агломерацій, тобто таких форм розселення населення, які функціонують як складні територіально-суспільні системи із яскраво вираженими метрополійними функціями та зв'язками. Висока здатність до самоорганізації та конкуренції за ресурси зумовлює перегляд їх функцій і визнання провідної ролі в межах регіональної і національної просторової політик.

Зазначимо, що метрополія часто трактується як місто-ядро агломерації, котре виконує столичні функції відносно регіону, в якому воно розташоване. В окремих дослідженнях, як вже було зазначено вище, поняття агломерації ототожнюється з дефініцією метрополії, але при цьому завжди акцентується увага на столичних, регіональних, міжрегіональних чи навіть міжнародних функціях. Отже, збільшення кількості метрополійних функцій у місті вимагає проведення спеціального дослідження процесу еволюції від великого міста до метрополії.

Зазначимо, що економіко-географічний напрям дослідження метрополії оперує ключовим поняттям «метрополіс» (*синонімом є «мегалополіс» – виділено автором*), під яким розуміють великі міста, що виконують міжнародні економічні функції, в які стікаються потоки інформації, товарів, капіталів і людей [4].

Метрополіс – це міська агломерація (конурбація), що формується в результаті територіального злиття великого міста з навколишніми поселеннями.

Метрополізація є глобальним процесом, який неоднозначно впливає на розвиток метрополій в усіх країнах світу. Значно слабше він виражений у формуванні метрополій у постсоціалістичних країнах, зокрема в таких, як Україна. Тому про метрополізацію як про сукупність процесів, які сприяють підвищенню рангу міста чи міської агломерації у світовій або континентальній системах розселення шляхом збільшення концентрації в них метрополійних функцій, тобто функцій, що мають міжнародне значення, часто говорять як про своєрідне відображення глобалізаційних процесів. Отже, головною рисою метрополії є функції економічного центру регіону або столиці країни, які виходять далі за межі адміністративного впливу [5].

Економічний підхід до дослідження метрополізації полягає у зростанні економічної й геополітичної ролі центру метрополії – головного міста у соціально-економічному житті всього регіону та за його межами.

Як зазначає Т.Мазур, для сучасного розуміння метрополії й процесу метрополізації однаково важливі обидва аспекти: просторовий – шляхом створення колоній (дочірніх поселень грецьких міст), які копіюють та унаслідують спосіб життя в метрополіях, тобто «експорт ідей метрополії»; так і функційний аспект, згідно якого вплив метрополій на інші міста відбувається через здійснення ними управлінських та інноваційних функцій [6].

Зауважимо, що у Західному регіоні України місто Львів найбільш інтенсивно нарощує свій потенціал метрополійних функцій, що дає йому підстави у перспективі стати європейською метрополією вищого, порівняно з теперішнім станом, рангу. Такі висновки роблять на основі припущень щодо зростання в місті Львові чисельності населення, кількості представництв і підприємств транснаціональних фірм; транснаціональних і фінансових установ; транспортних підприємств і комунікацій тощо. Тобто, можна стверджувати, що на сьогодні сформовані певні метрополійні функції у місті Львові, в ньому зосереджений потужний метрополійний потенціал для всього Західного регіону. Місто Львів характеризується вищим рівнем розвитку метрополійних функцій, які виходять за межі адміністративної області, у порівнянні із іншими сусідніми обласними центрами: Ужгородом, Чернівцями, Луцьком, Івано-Франківськом, Тернополем, Рівним.

У науковій літературі зустрічається поняття «метрополітарні функції» (яке на нашу думку, є синонімом до метрополійних функцій і поширене внаслідок недосконалого перекладу) під якими розуміють організаційно-управлінські, інноваційно-креативні, транспортно-комунікаційні, духовно-культурні та інформаційно-репрезентативні [7].

Проблеми розвитку метрополійних функцій обласних центрів Західного регіону полягають в ускладненні зв'язків між ними та периферією, обміні товарами, ресурсами, інформацією, людьми, який не завжди є еквівалентним, що в результаті призводить до трансформації функцій міста. Таким чином, можна припустити, що у областях Західного регіону України формуються також регіональні метрополії з ядрами у обласних центрах: Луцьку (профіль – машинобудування), Рівному (профіль – машинобудування та обробна промисловість), Ужгороді (профіль – машинобудування та логістичні послуги), Тернополі (профіль – агропромисловий комплекс та освітній центр), Чернівцях (профіль – торгівля, освітній центр), Івано-Франківську (профіль – добувна промисловість, освітній центр).

Розвиток урбанізації призвів до формування активної взаємодії Львівської метрополії та її периферії, яка проявилася у активізації територіально-структурних процесів, тобто таких процесів, які постійно впливають на зміну інтенсивності тих чи інших явищ на території регіону.

Як зазначає Т. Мазур, еволюція таких процесів відбувається шляхом накопичення економічного, культурного й інформаційного потенціалу суспільства у великих міських центрах, що сприяє підвищенню інтенсивності й ефективності соціально-економічного розвитку, що створює передумови для формування вищих досягнень і зразків матеріальної й духовної культури. Поступово ці досягнення транслуються й освоюються іншими нецентральними містами й сільськими поселеннями, що, у свою чергу, дає новий імпульс для нарощування потенціалу в великих міських центрах. Такі головні міста отримують назву метрополій, а процес виділення головних урбаністичних осередків, як вузлів цивілізаційного розвитку називається метрополізацією [6].

Згідно іншого джерела, під «метрополізацією» слід розуміти: 1) морфологічний різновид урбанізації; 2) процес найвищої концентрації різних видів діяльності і населення в окремих центрах – метрополісах [8, с. 140].

Головна проблема периферії – започаткування процесів, що унеможливають їх ефективний розвиток. Необхідність створення «критичної маси» (виробництва товарів, послуг, інвестицій, інновацій), здатної активізувати місцевий розвиток полягає у активізації

можливостей метрополійних функцій та дифузійних процесів перенесення інновацій з центральних місць до периферії.

Згідно класифікації О. Дружиніна, формування регіональних метрополій характеризує поширення метрополійних функцій на регіональний та локальний рівні організації суспільства [4]. Місто, яке претендує на статус метрополії повинне не лише активно організовувати свою територію впливу, а й активно співпрацювати з усією урбаністичною мережею, тобто характеризуватися високою включеністю в сучасні мережеві взаємодії та бути сприйнятливими до інновацій. Тому для трансформації великого міста у метрополію важливо враховувати набір головних її чинників: розмір і потенціал території впливу, економіко-демографічний масштаб метрополії, її структурні особливості та характер взаємодії з іншими метрополіями [4].

Ототожнювання агломерацій, які формують метрополійні ареали із метрополіями викликане відсутністю чітких розмежувань у визначенні змісту понять: агломерація та метрополія у вітчизняних та зарубіжних студіях.

За Шаблієм О.І. «міська агломерація – це сукупність просторово близьких, часом і просторово зрощених міських поселень, між якими налагоджуються тісні демографічні, економічні, соціальні і часто адміністративно-управлінські зв'язки» [9].

Класичним прикладом міської агломерації є сукупність міських поселень в українському Прикарпатті – Дрогобич, Борислав, Трускавець, Стебник і Східниця. Однак міська агломерація охоплює і сільські поселення, що розташовані на окраїнах міських, чи вже увійшли у її територіальні межі. Наприклад, у тій же Дрогобицько-Бориславській агломерації такими сільськими поселеннями є Мразниця, Тустановичі, Бая Котовська, Губичі (околиці Борислава), Млинки (околиця Дрогобича), деякі села (Дережичі, Модричі, Попелі, Раневичі та ін.).

Такі агломерації, де взаємодіють декілька значних за людністю міських поселень, називають поліядерними. Інший тип утворюють так звані моноядерні агломерації. У них виділяється одне велике ядро, а інші міські поселення (це значною мірою селища міського типу) є дрібними. Прикладом може бути Львівська міська агломерація, у якій ядром виступає майже мільйонний Львів і поруч з ним міста – Винники, Дубляни, Пустомити, селища міського типу Брюховичі й Рудне, село Запитів. Спосіб життя, використання земель і загалом природних ресурсів, сукупність внутрішніх комунікацій і зв'язків тощо – усе це є основою входження у цю міську агломерацію також сільських поселень в її межах. Усі села тут субурбанізовані, тобто у них переважає міський спосіб життя (значна частина їхнього населення працює у сусідніх містах, збут продовольчої продукції і сільськогосподарської сировини відбувається тут же на місці тощо)» [10].

Єдиного підходу щодо делімітації кордонів агломерації не існує, львівські архітектори-містобудівельники обмежуються 5-ти кілометровою зоною навколо міста Львова, згідно такого виділення до Львівської міської агломерації окрім головного міста Львова належать такі населені пункти: Дубляни, Брюховичі, Винники, Рудно, Малехів, Великі і Малі Грибовичі.

Виділення у системі розселення груп взаємопов'язаних населених місць: агломерації і конурбації, ядрами яких, як правило, стають найбільші міста – метрополіси (метрополії), призводить до розвитку навколо цих міст цілих систем поселень, що втягують в орбіту безпосереднього впливу головних центрів економіки й культури все нові райони. У науковій літературі з містобудування та планувальній практиці для визначення зони впливу ядра агломерації на оточення використовується термін – метрополійний ареал (територія в межах радіусу впливу центру агломерації) [6].

Зазначимо, що аналогічний зміст наповнює поняття велика (крупна) міська агломерація, як нова форма розселення населення, яке було введено Е. Перцик. Згідно тлумачення даного автора, під великою міською агломерацією слід розуміти територіальний ареал, у якому сконцентровані прогресивні види промислової діяльності, науково-дослідні організації та об'єкти соціальної інфраструктури [11].

На цьому етапі під «метрополізацію» розуміють процес утворення метропольних територій чи метрополій-регіонів з надзвичайно високою концентрацією населення та економічної активності, що формують чітко визначені функційні соціоекономічні ареали: граничні урбанізовані простори, у середині яких існують стійкі, чітко визначені економічні та соціальні зв'язки – ринки праці, мережі компаній, важливі частини ланцюгів постачання, комунікації між компаніями та місцевими владними структурами. Залежно від розподілу населення й структури існуючих внутрішніх зв'язків та потоків розрізняються два типи метропольних утворень. Це моноцентрична метрополія – з єдиним містом-ядром та

супутніми меншими містами й сільськими місцевостями (Штуттгарт, Лондон, Лос-Анджелес, Сеул). Інші метрополії розвивались на основі конурбацій (урбаністичної мережі майже рівнозначних за впливовістю та розміром міст-сусідів) і утворили так звані поліцентричні метрополії (Рандштат-Голландія в Нідерландах, що включає в себе чотири великих міста – Амстердам, Роттердам, Хаг та Утрехт, чи Ріне-Рур – метрополія в Німеччині, що об'єднує такі важливі міста, як Бонн, Кельн, Дортмунд, Дюссельдорф та Ессен) [6].

Відмінності агломерацій від метрополії полягають у тому, що до складу метрополії входить приміська зона, яка тісно пов'язана з центральним містом трудовими міграціями незалежно від того, зливаються населені пункти приміської території з центральним містом, чи ні. Окрім того, спосіб делімітації метрополійних територій (ареалів) відрізняється у різних країнах, що унеможливорює коректні міжнародні порівняння [12].

На думку Т. Мазур, у сучасному розумінні кожний метрополійний ареал є агломерацією або групою міст, однак не кожна агломерація, чи група поселень має передумови, щоб отримати статус метрополійного ареалу, оскільки основним критерієм є певний ранг групи розселення внаслідок накопичення нею різноманітних міжнародних функцій [6].

Процес формування метрополій є складним і тривалим в часі явищем, яке Бойко-Бойчук О.В., описує як процес утворення метрополійних територій чи метрополій-регіонів з надзвичайно високою концентрацією населення та економічної активності, що формують чітко визначені функціональні соціоекономічні ареали та містять у собі кілька різних адміністративно-територіальних одиниць. У даному контексті під соціоекономічним ареалом мається на увазі граничний географічний простір, всередині якого існують стійкі, чітко визначені економічні та соціальні зв'язки: ринки праці, мережі компаній, важливі частини ланцюгів постачання, комунікації між компаніями та місцевими владними структурами [13].

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене зазначимо, що серед пріоритетних напрямів регіоналістики є визначення метрополійних функцій міст-метрополій та розробка методичних підходів до їх оцінки, чому будуть присвячені подальші дослідження.

Література:

1. Unia metropolii polski [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.metropolie.pl/>.
2. Eurocities [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eurocities.org/>
3. Metropolitan area [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://en.wikipedia.org/wiki/Metropolitan_area.
4. Дружинин А.Г. Метрополізація як домінуюча тенденція територіальної організації общества в постсоветський період: универсальні проявлення і южно-російська специфіка [Електронний ресурс] / Дружинин А.Г. – Режим доступу : http://www.geo-vestnik.psu.ru/files/vest/174_metropolizacij_kak_dominantnaq_tendencij.pdf.
5. Метрополійна територія [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D1%82%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%B%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0_%D1%82%D0%B5%D1%80%D0%B8%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F.
6. Мазур Т. Еволюція змісту термінів метрополізація, метрополія, метрополійний ареал, метрополійний простір у контексті урбанізаційних процесів ХХ – початку ХХІ століть [Електронний ресурс] / Т. Мазур, С. Король. – Режим доступу : <http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/6969/1/07.pdf>.
7. Денисенко О.О. Процеси метрополізації та перспективи їх розвитку в Україні: автореферат дис. на здобуття наукового ступеня канд. геогр. наук : спец. 11.00.02 «Економічна та соціальна географія». – К., 2010. – 24 с.
8. Словник з регіональної політики [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.eru.org.ua/index.php?page=883>.
9. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії : підруч. – Львів: ЛНУ, 2003. – 444 с.
10. Костюк І. Історико-географічний аспект демографічного і територіального розвитку Львівської міської агломерації [Електронний ресурс] / Костюк І. // Історія української географії. Всеукраїнський науково-теоретичний часопис. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2007. – Випуск 1 (15). – Режим доступу: <http://ukr-tur.narod.ru/istoukrgeo/ allpubl/antropos/2/istgeoaspektlviv.htm>.
11. Перцик Е.Н. Города мира. География мировой урбанизации/ Е.Н, Перцик. – М.: Международные отношения, 1999. – 476 с.
12. Самые населённые городские агломерации [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D1%8B%D0%B5_%D0%BD%D0%B0%D1%81%D0%B5%D0%BB%D1%91%D0%BD%D0%BD%D1%8B%D0%B5_%D0%B3%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%B4%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%B5_%D0%B0%D0%B3%D0%BB%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%80%D0%B0%D1%86%D0%B8%D0%B8.
13. Бойко-Бойчук О.В. Світові тенденції розвитку міст: міжнародний досвід [Електронний ресурс] / О.В. Бойко-Бочук. – Режим доступу : <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2007-2/txts/07bovmmd.htm>.